

Ongehuwd bevallen en toch gelukkig?

Het leven van ongehuwde moeders in statistieken tussen 1840
en 1860 in de gemeente Horst.

Renée Coenen

S4471490

Bachelor Geschiedenis

Radboud Universiteit te Nijmegen

Begeleider: Prof. Dr. Jan Kok

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Horst in de 19 ^e eeuw.....	6
Familie van de ongehuwde moeders	12
Beroepen ouders	14
Beroepen meisjes.....	15
Familiaire relaties	16
De bevalling en de kinderen.....	16
Kindersterfte	18
Huwelijk	19
De mannen	21
De moeders die niet huwden	21
Conclusie.....	22
Bibliografie.....	25

Inleiding

Ongehuwd en toch zwanger? In de 19^e eeuw was dat een schande. Pas als je getrouwd was, kreeg je kinderen, niet eerder. Seksualiteit behoorde zich tijdens het huwelijk te ontwikkelen, niet daarvoor en al helemaal niet als je een meisje was. Mogelijkheden om een zwangerschap te voorkomen, waren er nog niet. De overwegend gelovige gemeenschap was hier erg streng op. Toch kwam het regelmatig voor dat een meisje voor het huwelijk zwanger raakte en wat gebeurde er dan met haar?

In de jaren '70 van de vorige eeuw zijn historici zich bezig gaan houden met het verschijnsel 'ongehuwde moeders' als onderdeel van toenemend onderzoek naar vrouwen- en gezinsgeschiedenis. Ongehuwde moeders zijn de vrouwen die moeder werden voordat ze in het huwelijksbootje waren gestapt. Als gevolg hiervan kwamen er onwettige kinderen: kinderen die dus buiten een huwelijk geboren zijn. Dit staat altijd vermeld in de geboorteakte van het kind. Een kind kan later wel nog gewettigd worden als de moeder trouwt en de vader het kind accepteert. Dit staat dan vermeld in de huwelijksakte en werd aangevuld in de geboorteakte van het kind. Vaak wordt ook de term 'onecht' gebruikt. In dit werk zal vooral gebruik gemaakt worden van de termen onwettig en buitenechtelijk. Aangezien onwettigheid in Nederland relatief gezien weinig voorkwam, richtten verschillende wetenschappers zich in het begin vooral op andere landen in Europa. In 1981 schreef de socioloog Evert Willem Hofstee een artikel over de demografische geschiedenis van Nederland. Hierin ging hij ook in op het gegeven dat er rond 1800 een sterke stijging was van buitenechtelijk geboren kinderen. Volgens Hofstee had dat te maken met de seksuele revolutie, die sterk samenhangt met de Verlichting, waar men op dat moment mee te maken had. Nederland was hiermee geen uitzondering, ook in andere landen in Europa was deze stijging te herkennen. Ter vergelijking stelde Hofstee dat tussen 1810 en 1830 het percentage buitenechtelijk geboren kinderen net zo hoog lag als in Zweden. Om aan te geven dat in Nederland het aantal daarna sterk daalde, vergeleek hij de geboortecijfers in de jaren '30 van de twintigste eeuw van deze twee landen nog eens met elkaar. In Zweden lag het aantal onechte kinderen op dat moment tienmaal zo hoog als in Nederland. Volgens Hofstee kwam dat door de succesvolle strijd tegen de buitenechtelijke, seksuele activiteiten en de daarmee toenemende controle op iedereen. Zo werden dansavonden en films gecontroleerd om zo min mogelijk seksuele gevoelens op te roepen bij ongehuwden. In het onderzoek naar Horst zal ook gekeken worden naar de mate van sociale controle in Horst en

zal geprobeerd worden een beeld te schetsen van hoe men over seksualiteit voor het huwelijk dacht.¹

Veel wetenschappers probeerden die stijging rond 1800 te verklaren. Socioloog en antropoloog Peter Laslett introduceerde in zijn onderzoek naar ongehuwde moeders rond deze periode de term ‘*bastardy prone sub-society*’: een subcultuur waarin buitenechtelijke seksualiteit en het krijgen van onechte kinderen niet als schandaal werd gezien. Als men opgroeide in deze subcultuur, dan was de kans groot dat deze persoon zelf ook deviant gedrag zou gaan vertonen. Dit verschijnsel was moeilijk aan te tonen maar volgens hem onontkoombaar aangezien veel ongehuwde moeders aan elkaar verbonden waren en vaak zelfs meerdere onechte kinderen op de wereld brachten.² De historicus Hans Sterk durfde in Utrecht nog niet te spreken over een subcultuur, al omschreef hij wel een groep mannen en vrouwen in de achterbuurten van Utrecht die een afwijkende houding hadden ten opzichte van seksualiteit buiten het huwelijk. Wel zag hij een verband tussen ongehuwd moederschap en prostitutie, een aspect wat Laslett ook toeschreef aan de subcultuur.³ Er kwam uiteraard ook kritiek op de theorie van Laslett. Zo stelden Levine en Wrightson dat het geen subcultuur was maar meer een volkscultuur. Zij herkenden wel een groep waarin veel ‘*repeaters*’⁴ voorkwamen, maar zij omschreven deze groep als een groep zeer mobiele jongeren die hun tijd vooral doorbrachten in kroegen. Hier bouwden zij een netwerk op en gingen ze liefdesrelaties aan. Het kerkelijke en ouderlijke gezag had weinig invloed. Ongehuwde moeders waren een onderdeel van deze volkscultuur.⁵ Andere onderzoekers beweren echter dat er in geen enkel geval sprake kan zijn van een afwijkende seksuele cultuur, zoals historicus Barry Reay.⁶ In dit onderzoek wordt gekeken of er in Horst ook sprake zou kunnen zijn van een subcultuur.

Niet alleen de periode rond 1800 is onderzocht, historicus Jan Kok richtte zich op een latere, langere periode: 1812 tot 1914. In deze periode is een sterke stijging maar ook een sterke

---

¹ Evert Willem Hofstee, *Korte demografische geschiedenis van Nederland van 1800 tot heden* (Bussum, 1981) 23-24.

² Peter Laslett, ‘The bastardy prone sub-society’, in: Peter Laslett, Karla Oosterveen en Richard Smith (red.), *Bastardy and its comparative history: studies in the history of illegitimacy and marital nonconformism in Britain, France, Germany, Sweden, North America, Jamaica and Japan* (Cambridge, 1980) 217-248.

³ Hans Sterk, ‘Buitenechtelijke geboorten in Utrecht 1775-1825. Een historisch demografisch onderzoek’, *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 13 (1987) 1-32.

⁴ Vrouwen die meerdere onechte kinderen kregen, term van Peter Laslett.

⁵ David Levine en Keith Wrightson, ‘The social context of illegitimacy in early modern England’, in: Peter Laslett, Karla Oosterveen en Richard Smith (red.), *Bastardy and its comparative history: studies in the history of illegitimacy and marital nonconformism in Britain, France, Germany, Sweden, North America, Jamaica and Japan* (Cambridge, 1980) 158-175 alhier 168-170.

⁶ Emma Griffin, ‘Sex, illegitimacy and social chance in industrializing Britain’, *Social History* 38 (2013), 139-161, alhier 140.

daling in het aantal buitenechtelijke geboortes te zien. Hij heeft zich gericht op verschillende gebieden in Noord-Holland en deze streken met elkaar vergeleken op het gebied van beroepen, leeftijden, kerkgenootschappen, mobiliteit, armoede, huwelijkskansen, vrijagegebruiken en godsdienstige controle. Aan de hand van een vergelijking tussen de gebieden heeft hij conclusies proberen te trekken over de achtergronden die eventueel wat zouden kunnen zeggen over het wel of niet voorkomen van ongehuwde moeders. Wat voor zijn onderzoek ook nieuw was, was dat hij ook keek naar plattelandsregio's. Die werden voorheen vaak niet meegenomen in onderzoek naar buitenechtelijke kinderen.⁷ Ook andere regio's zijn onderzocht zoals in het onderzoek van de Belgische historici De Langhe, Mechant en Devos. Zij hebben gekeken naar vijf verschillende plattelandsregio's in het huidige België tussen 1730 en 1846. De regionale verschillen hebben zij naast elkaar gezet. Uit hun onderzoek blijkt dat de meeste vrouwen in deze regio's zwanger werden als gevolg van voorhuwelijksse betrekkingen. Daarnaast hebben zij ook gekeken naar de economische en sociale achtergronden van de vrouwen en daaruit bleek dat ongehuwde moeders in de streken met een uitgesproken sociale polarisatie de vrouwen op deze gebieden kwetsbaarder waren dan in andere streken. Vrouwen in commercieel georiënteerde landbouwstreken trouwden vaak minder aantrekkelijke mannen en konden ook minder vaak terugvallen op hun familie.⁸

Wat in eerder genoemde onderzoeken opvalt, is dat het altijd over een betrekkelijk grote regio gaat. Daarom kunnen niet alle kleine gevallen meegenomen worden. Dit onderzoek gaat over een betrekkelijk kleine gemeente waarin relatief weinig ongehuwde moeders voorkwamen. Er zal in dit onderzoek dan ook veel aandacht zijn voor de verschillende, individuele achtergronden van de ongehuwde moeders. Aan de hand van onderzoek in verschillende bronnen zoals bevolkingsregisters en geboorte-, huwelijks- en sterfteaktes maar ook andere akten zoals de armenlijsten van Horst zal de situatie van de ongehuwde moeders in Horst zo veel mogelijk gereconstrueerd worden. Door het gebrek aan egodocumenten en de geweigerde toegang in het archief van de katholieke kerk te Horst zal het onderzoek vooral gebaseerd zijn op statistische informatie verkregen uit eerdergenoemde bronnen. Dit zou ooit wel een mooie aanvulling zijn op dit onderzoek mocht het mogelijk zijn. Door de bronnen door te nemen en de belangrijke informatie te verzamelen, is een overzicht gemaakt van alle ongehuwde moeders, hun woonplaatsen, hun kinderen, beroepen, een eventueel huwelijk en

---

⁷ Jan Kok, *Langs verboden wegen. De achtergrond van buitenechtelijke geboorten in Noord-Holland 1812-1914* (Hilversum, 1991) 24-26, 143.

⁸ Sofie de Langhe, Maja Mechani en Isabelle Devos, 'Regionale verschillen in het leven van ongehuwde moeders op het platteland in de zuidelijke Nederlanden, 1730-1846', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 8 (2011), 2-28 alhier: 2-6, 26.

sterfdata. Al deze informatie is later verwerkt in tabellen en grafieken. Op basis hiervan zijn conclusies getrokken. Het onderzoek naar ongehuwde moeders in Horst zal geen schokkende nieuwe bevindingen bevatten maar zal wel een aanvulling kunnen zijn op het beeld wat tot nu toe over Horst tussen 1840 en 1860 is geschetst. Ook zou het als voorbeeld kunnen dienen voor onderzoeken in de toekomst waarbij de achtergrond van ongehuwde moeders in andere, vergelijkbare regio's zou kunnen worden onderzocht. Met meerdere onderzochte regio's zou dan een beeld geschetst kunnen worden van hoe er in de katholieke plattelandsregio's omgegaan werd met dit verschijnsel.

Er zijn in deze periode in de toenmalige gemeente Horst 51 kinderen buiten een huwelijk ter wereld gekomen bij 46 moeders, er zijn in totaal 43 moeders meegenomen in het onderzoek. Dit komt omdat de moeders die moeder werden net nadat hun man overleed maar dus wel van hem zwanger waren geworden, niet meegenomen zijn. Daarnaast zijn er bij die 43 moeders dus 48 kinderen geboren. Dit komt door een aantal tweelingen en een aantal *repeaters*, later wordt hier verder op ingegaan. Moeders die een voorhuwelijkse zwangerschap hadden, zijn ook niet meegenomen in dit onderzoek. Er is dus alleen gekeken naar moeders die bevielen terwijl ze nog niet getrouwd waren, niet naar moeders die binnen 9 maanden na het huwelijk bevielen.

In het eerste hoofdstuk wordt er gekeken naar de achtergrond van Horst in die periode. Hoe zag Horst eruit en hoe leefde men in deze gemeente? In de volgende drie hoofdstukken zal er aandacht besteed worden aan de ongehuwde moeders. In het tweede hoofdstuk zal ingegaan worden op de achtergrond van de moeders: Hoe zag hun familie eruit? Welke beroepen hadden hun ouders? Welke familiale relaties zijn er te ontdekken tussen deze 43 moeders? In het derde hoofdstuk wordt gekeken naar de bevalling zelf. Waar was dit? Wie gaf het kind aan? En wat zegt dat over hoe er naar de ongehuwde moeders gekeken werd en welke positie zij hadden in de samenleving? In het laatste hoofdstuk wordt gekeken naar hun verdere leven. Huwden ze alsnog en met wie dan of stierven ze alleen? Met antwoord op al deze vragen zal een beeld geschetst worden van de situatie van de ongehuwde moeders tussen 1840 en 1860 in Horst.

Horst in de 19^e eeuw

Horst: een klein dorpje in Limburg. In de 19^e eeuw hoorde het na de Franse tijd eerst bij het Koninkrijk der Nederlanden. Na de scheiding van Nederland en België in 1830 werd Limburg ingedeeld bij België. Na 9 jaar kwam Limburg terug onder Nederlands gezag en dat zorgde in de provincie voor een splitsing. Er waren echter geen grote opstanden in Horst zoals dat in

andere gemeenten en steden in Limburg wel het geval was. De sympathieën waren wel verdeeld. Zo werden advertenties in kranten soms in het Frans en soms in het Nederlands geschreven. De macht over een gemeente lag in die tijd nog bij de burgemeester. In dit geval was dat L.N.J. Neujean. Hij was burgemeester van 1836 tot 1852. Na zijn dood werd hij opgevolgd door F. van ter Velden.⁹

In 1850 was zo'n 97% van alle Limburgers katholiek.¹⁰ Nadat Limburg zich aangesloten had bij Nederland veranderde ook de overwegende katholieke situatie van de gemeente Horst. Ook in Horst waren bijna alle inwoners katholiek, zo blijkt uit het bevolkingsregister. In 1801 werd door Napoleon en de paus een concordaat gesloten waardoor er een nieuwe indeling kwam van de bisdommen. Horst werd op dat moment onderverdeeld bij het bisdom Aken. Dit bleef zo tot de opheffing van dit bisdom in 1821. Vanaf toen viel het ook onder het bisdom Luik, ondanks het feit dat Nederland de macht in dit gebied al had overgenomen. Nadat de bisdommen gereorganiseerd waren, volgden de parochies. Het hoofddoel was om zoveel mogelijk centraal gezag van de kerk te verkrijgen. Daarnaast volgde in 1840 nog een hervorming in het katholieke Limburg: het werd onderverdeeld in 12 dekenaten. Deze dekenaten kwamen onder de apostolisch vicaris voor Limburg: monseigneur Paredis, de pastoor van Roermond.¹¹ In Horst werd ook een nieuwe pastoor benoemd: J.H. Graus. Zijn snelle benoeming zorgde voor continuïteit van de zielzorg en voor minimale ruimte voor plaatselijke intriges. Dit zorgde echter ook weer voor een verdeling. Er waren ook tegenstanders van deze benoeming, waaronder de burgemeester.¹² Na de dood van pastoor Graus werd pastoor P.F. Roeijkens benoemd tot pastoor in Horst.¹³ Over de beleving van het geloof in Limburg is weinig bekend. De persoonlijke spiritualiteit staat vrijwel nergens beschreven op de verschillen tussen de religies na. In de 19^e eeuw werd het katholieke leven vooral gekenmerkt door de overheersende devotionaliteit ten opzichte van de mysteries van de Heer en Zijn heiligen. Het geestelijk leven hing in deze periode nog heel erg samen met oude gebruiken: middeleeuwse gebruiken en tradities leefden ze na. Vooral de zondags- en paasplicht speelde een grote rol, al was het aantal feestdagen al verkleind. Helaas voor de kerk veranderde de coulante houding van het katholieke volk t.o.v. het zondagse werkverbod niet. Door de veranderende seksuele

---

⁹ Loe Derix, *Oud Horst in het nieuws 1: 1843-1900* (Venray, 1990), 10-30.

¹⁰ J.F.R. Philips, 'De landbouw in een statische maatschappij, 1815-1875', in: J.F.R. Philips, J.C.G.M. Jansen, Th.J.A.H. Claessens, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg, 1750-1914* (Assen, 1965) 144.

¹¹ P.J.H. Ubachs, *Handboek voor de geschiedenis van Limburg* (Hilversum, 2000), 290-293.

¹² P.J.A. van Meegeren, 'Horst als kerkelijk centrum: de ontstaansgeschiedenis van het dekenaat Horst', in: G.F. Verheijen, Th. J. Van Rensch e.a. (red.), *Horster historiën 6: opgedolven en opgeschreven* (Horst, 2003), 97-122 alhier 104-105.

¹³ Loe Derix, *Oud Horst in het nieuws 1: 1843-1900* (Venray, 1990), 10-30.

moraal daalde de macht van de kerk in de zuidelijke Nederlanden. De steden liepen hierin voorop. Dit is ook te zien in de dalende drukcijfers van geestelijke literatuur.¹⁴ Aan het begin van Paredis' optreden was het slecht gesteld met het seksuele leven en huwelijksleven van de Limburgse bevolking. De algemene kerkleer: seksueel contact was alleen toelaatbaar binnen een huwelijk met een partner van hetzelfde geloof en gericht op het verwekken van kinderen. De geestelijkheid wilde een sterke scheiding van geslachten: in school en jeugdverenigingen, bij uitvoeringen in parochiehuizen en zelfs in veel parochies tijdens de kerkdiensten.¹⁵

De kleine gemeenschappen in Limburg, waaronder Horst, kenmerkten zich door een gesloten karakter. Het waren grote, patriarchale families waarin ook vaak nog veel mensen inwonend waren: grootouders, knechten, meiden en anderen. Vreemde invloeden waren er niet want men kwam weinig buiten de dorpsgrenzen. De gesloten gemeenschap had vooral een eenheid van godsdienst, een sterke navolging van (familie)tradities en het kleine verschil in welstand en sociale differentiatie. De machthebbende stand was heel conservatief en zelfgenoegzaam waardoor er weinig veranderingen werden doorgevoerd wanneer de macht bij een ander persoon kwam te liggen. Door deze duidelijke machtsverdeling waren er ook weinig sociale spanningen.¹⁶

Voor plattelandsgemeenschappen was het belangrijk dat huwbare groepen met elkaar in contact kwamen. Op die manier kozen jongeren sneller voor een partner uit hun eigen gemeenschap. De ouders hadden nog steeds heel veel invloed. Het contact tussen jongeren was er dus wel, maar niet te veel want dan verloren de ouders hun invloed. Gezinsleven was vooral gericht op de man, hij stond aan het hoofd. Zijn vrouw en kinderen stonden onder zijn gezag.¹⁷ In de 19^e eeuw werd het leven steeds beschaafder en individueler. Seks was een lust en dat paste niet bij een beschaafd leven. Het was niet meer gebruikelijk om openlijk seks te hebben, de slaapkamer werd bijvoorbeeld een apart vertrek in het huis. Jongens en meisjes werden gescheiden van elkaar en mochten niet met elkaar spelen. Dit zorgde voor een ander wereldbeeld bij jongeren: een wereldbeeld waarin seks een kleine tot zelfs geen rol speelde, tenminste, dat waren de normen. Er was echter sprake van een dubbele moraal onder de mensen: er was een groot verschil tussen wat men zei te doen en wat men daadwerkelijk ook deed op

---

¹⁴ P.J.H. Ubachs, *Handboek voor de geschiedenis van Limburg* (Hilversum, 2000), 294-302.

¹⁵ P.J.H. Ubachs, *Handboek voor de geschiedenis van Limburg* (Hilversum, 2000), 404.

¹⁶ J.F.R. Philips, 'De landbouw in een statische maatschappij, 1815-1875' in: J.F.R. Philips, J.C.G.M. Jansen, Th.J.A.H. Claessens, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg, 1750-1914* (Assen, 1965) 110-207 alhier 140-149.

¹⁷ Henk Thewissen, *De Limburgse jonkheid. Jongerencultuur vanaf de late middeleeuwen in een Europese context* (Maastricht, 2004) 45-48.

seksueel vlak. Voor boeren die samen sliepen in stallen of iets dergelijks was het bijvoorbeeld gemakkelijk om bij de andere sekse te zijn en dus kwam premaritale coitus sneller voor.¹⁸ Daarnaast was er nog een dubbele moraal: de meisjes werden zonder jongens opgevoed en heel ver van seksualiteit werden afgehouden. Jongens daarentegen leerden hoe ze met seksualiteit moesten omgaan en dat ze vooral meisjes van een lagere stand moesten kiezen.¹⁹ Na 1750 nam het aantal voorechtelijke concepties toe maar in de jaren 1825-1875 was er sprake van een stagnatie en een terugval. Na 1870 nam het weer heel erg toe met een maximum van 40-50% voorhuwelijkse zwangerschappen. Deze veranderingen hadden te maken met verschillende dingen: zo was het hebben van verkering steeds gebruikelijker. Dit is te zien in het aantal zwangere vrouwen dat het huwelijksbootje instapte. Daarnaast was het ook zo dat de kerkelijke theorie en de maatschappelijke realiteit botste: zo mochten dienstplichtige mannen (jonger dan 24) niet trouwen ook al hadden ze een vriendin. Op het platteland was de huwelijksvruchtbaarheid hoger dan in de steden. Dat kwam door maatschappelijke veranderingen: economische vooruitgang in steden en de opkomst van industrie zorgde voor afname van kindertal tijdens het huwelijk. Het platteland liep achter op deze vooruitgang en dat is ook te zien op het aantal kinderen in een huwelijk. Het moderne leven was volgens de kerk verderfelijker voor het zuivere geloofsleven. Vanaf de kerkstoel werd vooral nadruk gelegd op de katholieke ideeën over het ideale gezin.²⁰

Limburg kende weinig verbinding met Nederland. Dat kwam doordat ze relatief pas laat onder Nederlands gezag vielen. Niet alleen op het gebied van levenswijze, volksaard en mentaliteit maar ook op het gebied van beroepen en handel. De meeste mensen in Horst waren landbouwers, zo was dat over heel Limburg, zo'n 46,2% in 1859. Sinds 1815 was er geen gemeenschappelijk grondbezit meer en zo kon het klein landbezit uitgroeien tot de meest gebruikte bedrijfsvorm. De meeste boeren bezaten te weinig grond om van te kunnen leven, de rijkere konden grond pachten. Velen vonden werk als knecht of dagloner en later in de handel, ambacht of nijverheid. Er was een economische inzinking te zien begin 19^e eeuw in Limburg, zo ook in Horst. Door de nieuwe grenzen met België en achterliggende landbouwtechnieken was de situatie voor veel grotere boeren niet heel goed. Door de afscheiding van de Belgen verloren de Limburgers hun grootste afzetgebied. Gelukkig volgde het handelstraktaat tussen

---

¹⁸ Jos van Ussel, *Geschiedenis van het seksuele probleem* (Amsterdam, 1982) 61-73, 306-323.

¹⁹ Pieter Stokvis, *Het intieme burgerleven. Huishouden, huwelijk en gezin in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2005) 103-131.

²⁰ P.J.H. Ubachs, *Handboek voor de geschiedenis van Limburg* (Hilversum, 2000), 404-406.

België en Nederland waardoor Limburg in België een voorkeursrecht kreeg als het om inkoop van landbouwproducten ging.²¹

Kleine boeren waren in eerste instantie bezig om te voorzien in hun eigen behoeften. Prijsdalingen op de handelsmarkt had dus weinig invloed op hun boerenbestaan. Arbeiders werden in natura betaald: in levensmiddelen. In de kleinere gemeenten was men afhankelijk van de productie en consumptie van goederen van eigen grond, zo ook in Horst. Een kleinere groep in Limburg was werkzaam in de nijverheid, zo'n 23,5%. In Horst was het vooral de textielnijverheid, de weverijen. In de eerste helft van de 19^e eeuw waren het vooral thuiswevers. Maar door hogere belastingen op nijverheid en de opkomende fabrieken, gingen steeds meer wevers werken in fabrieken Roermond of Eindhoven.²²

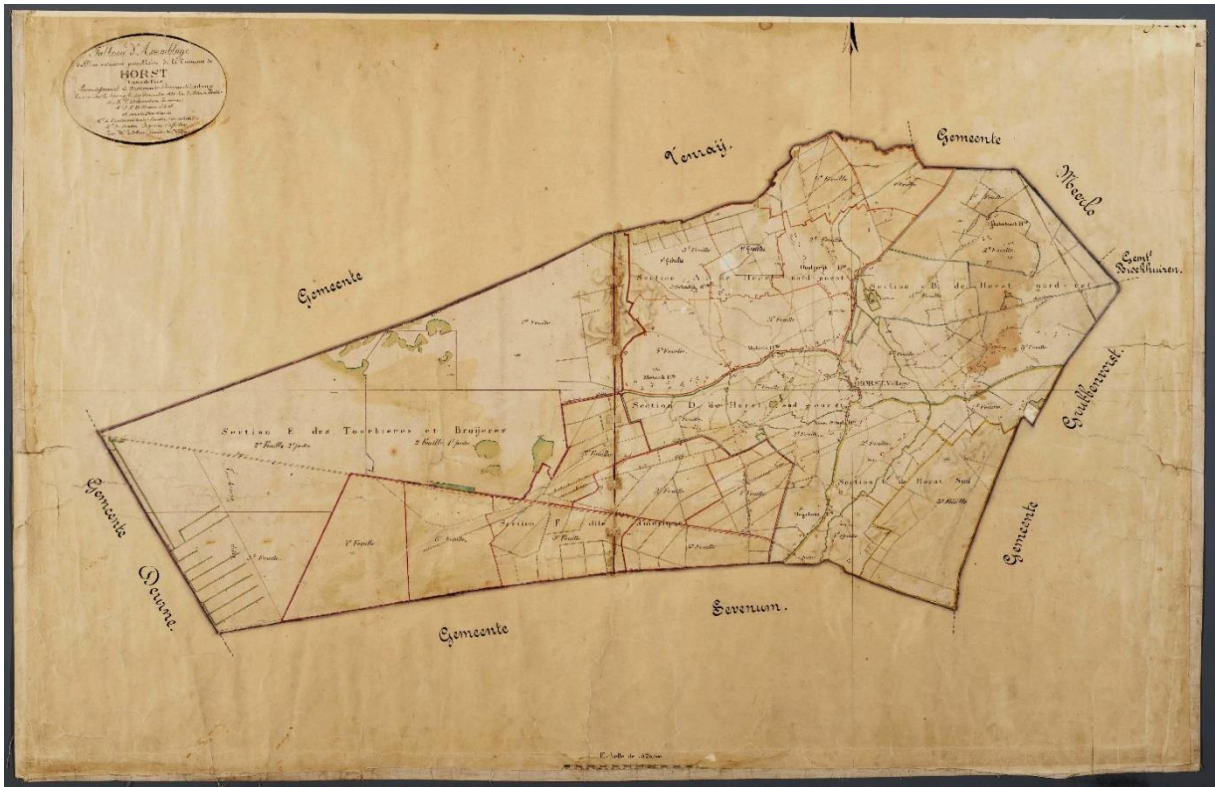
Het landschap van Horst was als volgt verdeeld: 68% was woeste grond, 2% bossen, 16% bouwland, 12,5% wei-, hooi- en schaapsland. Per honderd hectare cultuurgrond woonden er ongeveer 130 inwoners. Vanaf 1815 is de bevolking van Limburg gegroeid. Als reactie hierop ontstonden de kerkdorpen en gehuchten. Zo ontstonden in Horst de 10 buurten: Eikelenbosch, Melderslo, Hegelsom, Dorp, Berkel, Middelijk, Meterik, America, Schadijk en Oostenrijk. De wijken hadden allemaal verschillende eigenschappen. Zo waren de wijken Dorp en Berkel het centrum van de gemeente: hier was het dus dichter bevolkt. Daarnaast woonden daar ook vaak de mensen met een bijzonder beroep, afwijkend van de overwegende boerengemeenschap. De wijken die meer buiten het centrum lagen, kenmerkten zich door een landbouwcultuur: hier woonden de boeren. Zij hadden allemaal een stukje grond en een beetje vee om hun eigen gezin tevreden te houden, maar daarnaast waren ze vaak nog dagloner omdat ze met alleen hun kleine boerderij de belasting niet bij elkaar kregen. De armeren woonden vooral in Melderslo, Eikelenbosch en Hegelsom. Dit waren vooral wevers en dagloners. In Melderslo waren er relatief heel veel gemeentehoven: boerderijen die in bezit waren van de gemeente en die gepacht konden worden. In Melderslo stond ook een boerderij die in bezit was van het Burgerlijk Armbestuur: de Boomshof, hier werden armeren opgevangen. Zo'n zelfde soort gebouw stond ook in Berkel genaamd Manhuis.²³

---

²¹ J.F.R. Philips, 'De landbouw in een statische maatschappij, 1815-1875' in: J.F.R. Philips, J.C.G.M. Jansen, Th.J.A.H. Claessens, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg, 1750-1914* (Assen, 1965) 110-207 alhier: 111-130.

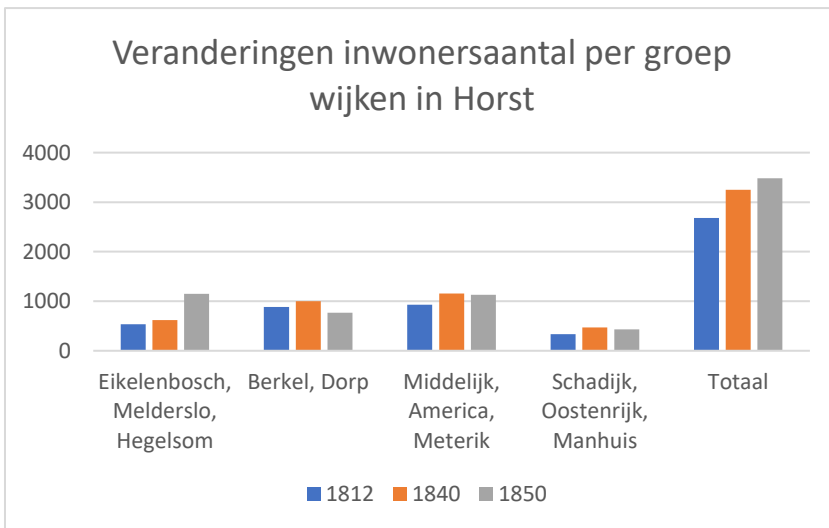
²² J.F.R. Philips, 'De landbouw in een statische maatschappij, 1815-1875' in: J.F.R. Philips, J.C.G.M. Jansen, Th.J.A.H. Claessens, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg, 1750-1914* (Assen, 1965) 110-207, alhier: 111-130.

²³ C.A.H. Claessens, W.J. Moorman, P.A. Nellen, *Melderslo Destijds. De geschiedenis van Melderslo tot 1971* (Melderslo, 1994) 18-25.

Afbeelding 1 Kaart van Horst in 1821. Dit is een kaart waarop aangegeven staat hoe de grond in Horst verdeeld was. Op de kaart zijn de verschillende wijken ook aangegeven. Afbeelding is in bezit van de Kantfabriek in Horst.

De bevolkingsgroei per groep wijken is weergegeven in de volgende grafiek. De bijeengevoegde wijken zijn gebaseerd op geografisch gebied en later ontstane dorpen en wijken. Zoals in grafiek 1

Grafiek 1 De veranderingen in inwonersaantallen per groep gekoppelde wijken in Horst.

te zien is, kent de bevolking in Horst een kleine groei. Als we dat op wijkniveau bekijken, is dat anders. In de eerste groep wijken, Eikelenbosch, Melderslo en Hegelsom, is wel een duidelijke stijging te zien. De andere wijken kennen een bevolkingsdaling rond 1850. Blijkbaar waren de eerdergenoemde wijken meer in trek en verhuisden gezinnen hier ook naartoe. Dit kon verschillende oorzaken hebben. Zo kwam de akkerbouw steeds meer in trek en de wijken Eikelenbosch, Melderslo en Hegelsom hadden nu eenmaal meer landbouwgrond. Daarnaast kan

het ook zo zijn dat de gezinnen steeds kleiner werden en mensen het huis uit gingen en naar de dunbevolkte gebieden trokken. Dit kan de stijging tussen 1840 en 1850 verklaren en de daling bij de wijken Berkel en Dorp.

Vanaf 1815 is de Limburgse bevolking alleen maar gegroeid, al bleef het wel achter op het landelijk gemiddelde. Dit kwam door een permanent vertreksaldo vanuit Limburg.²⁴ In deze periode was er ook veel zuigelingensterfte (kinderen die na geboorte in hun eerste levensjaar overlijden). Doordat vrouwen steeds meer overgingen op kunstmatige voeding voor hun kinderen, steeg dit cijfer. Zij waren door slechte levensomstandigheden niet in staat om borstvoeding te geven en waren nodig op de boerderij of zaten in loondienst. De kunstvoeding werd onhygiënisch bereid. Dit was vooral het geval in katholieke gebieden. Er zijn geen aanwijzingen dat dit te maken had met geboortebeperving.²⁵

Familie van de ongehuwde moeders

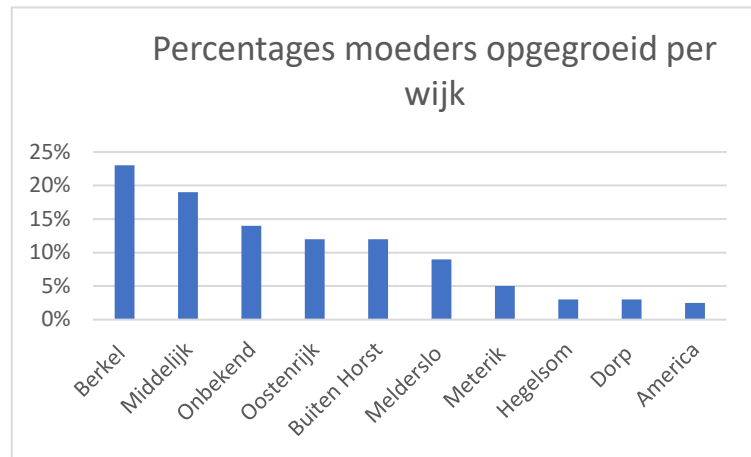
De familie waarin de vrouwen opgroeiden had invloed op hun status in de samenleving en op de situatie waarin de vrouwen zich bevonden. In dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de situatie van de vrouwen op een persoonlijker niveau. Die persoonlijke achtergronden van de verschillende moeders kunnen overeenkomsten kennen. Die overeenkomsten zouden kunnen duiden op een *bastardy prone sub-society* met een afwijkende seksuele cultuur zoals Laslett beweert.

---

²⁴ J.F.R. Philips, 'De landbouw in een statische maatschappij, 1815-1875', in: J.F.R. Philips, J.C.G.M. Jansen, Th.J.A.H. Claessens, *Geschiedenis van de Landbouw in Limburg 1750-1914* (Assen, 1965) 110-207 alhier 139.

²⁵ P.E. Treffers, 'Zuigelingensterfte en geboorten in de 19^e en begin 20^e eeuw', *Nederlands tijdschrift voor geneeskunde* 152 (2008) 88-94.

Waar de moeders zijn opgegroeid, zegt al veel over een eventuele samenhang. Een klein dorp was vaak erg met elkaar verbonden en de sociale controle was erg groot.²⁶ Daarom zegt de wijk waar de moeders woonden al veel over hun achtergrond. Grafiek 2 toont aan dat de meeste ongehuwde moeders opgroeiden

Grafiek 2 Percentage ongehuwde moeders dat opgegroeid is per wijk. Van sommigen is niet bekend in welke wijk ze opgegroeid zijn.

in de wijk Berkel, in totaal 10 van de 43. In de wijken Hegelsom, Dorp en America groeiden elk maar 1 moeder op. Als het aantal moeders echter vergeleken wordt met het aantal inwoners per wijk (zie tabel 1), dan is te zien dat er ook niet echt een wijk uitspringt. Berkel is namelijk ook dichter bevolkt en daarom ligt het voordehand dat hier relatief meer ongehuwde moeders opgroeiden. De wijken Berkel en Melderslo kennen elk meer dan 2% inwoners die later

ongehuwd kinderen zullen krijgen. In de wijken Dorp, Hegelsom en Oostenrijk woonden dan weer minder dan een half procent van die vrouwen. Wat zeggen deze cijfers nu over Horst tussen 1840 en 1860?

Wijk	Aantal moeders	Percentage ongehuwde moeders
Berkel	10	2,40%
Middelijk	8	1,30%
Melderslo	4	2,10%
Oostenrijk	5	0,30%
Meterik	2	0,60%
Hegelsom	1	0,40%
Dorp	1	0,20%
America	1	Inwonersaantal onbekend
Buiten Horst	5	
Onbekend	6	

Melderslo en Berkel waren beiden wijken

Tabel 1 Het aantal ongehuwde moeders dat per wijk opgegroeid is. Daarna is berekend wat het percentage is t.o.v. het inwonersaantal in die wijk.

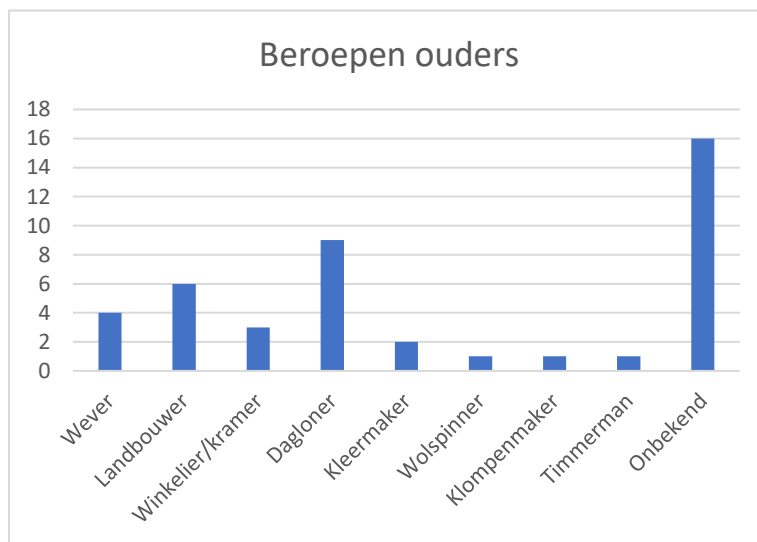
waar de armeren van de gemeente woonden. Jan Kok en Jilles Koster benoemden al de ‘lagere sociaaleconomische status’ die ongehuwde moeders vaak hadden: “De lagere sociaaleconomische status van de ongehuwde moeders wordt afgeleid uit hun analfabetisme,

²⁶ J.F.R. Philips, ‘De landbouw in een statische maatschappij, 1815-1875’ in: J.F.R. Philips, J.C.G.M. Jansen, Th.J.A.H. Claessens, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg, 1750-1914* (Assen, 1965) 110-207, alhier: 146.

hun onvermogen wat betreft het betalen van belastingen, hun concentratie in de armste stadswijken en hun beroepen.”²⁷ Melderslo en Berkel zijn dus ‘armere wijken’ en de sterke concentratie is een logisch gevolg daarvan. Toch kunnen er op basis van deze gegevens geen uitspraken worden gedaan over een *bastardy prone sub-society* die Peter Laslett beschrijft, in ieder geval niet op basis van de plek waar ze opgroeiden en de contacten die daarmee samenhangen. Het aantal moeders is daarvoor te gering en ook de concentraties liggen niet extreem ver uit elkaar. Het kan ook zo zijn dat doordat het een relatief kleine gemeente was, men niet zo sterk verbonden was aan de wijk waarin ze opgroeiden, maar meer verbonden was aan de hele gemeente. Misschien gold de hele gemeente Horst als een *bastardy prone sub-society*, of zoals Levine en Wrightson zouden zeggen: er heerste een bepaalde, afwijkende volkscultuur.²⁸ Daarvoor zou meer onderzoek nodig zijn en zouden er vergelijking moeten worden gemaakt met andere, vergelijkbare gemeentes.

Beroepen ouders

Niet alleen de wijk waar ze opgroeiden, ook de opbouw van het gezin speelde een grote rol. Zo heeft de gezinssituatie ook een belangrijke uitwerking op hoe men in het leven staat. Welke beroepen de ouders beoefenden en daarmee ook de inkomsten voor het gezin waren natuurlijk erg belangrijk. Ouders die werkzaam waren in een ‘uitzonderlijk beroep’, hadden het vaak wat

Grafiek 3 De beroepen van de ouders van de ongehuwde moeders

breder. Onder deze beroepen scharen we de beroepen waarin er in de hele gemeenschap maar een paar mannen werkzaam zijn. Onder de vaders van de ongehuwde moeders waren dat er maar een paar: wolspinner, timmerman en kleermaker. Aan de belastingen die zij betaalden is te zien dat ze het breder hadden dan de gemiddelde man. De

²⁷ Jan Kok en Jilles Koster, “In onegt geteeld”. Ontwikkeling en regionale verscheidenheid van onwettige geboorten op het platteland en in de kleine steden van Noord-Holland, 1812-1850’, *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* (1987) 272-308, alhier: 277.

²⁸ David Levine en Keith Wrightson, ‘The social context of illegitimacy in early modern England’, in: Laslett, Oosterveen en Smith (red.), *Bastardy and its comparative history: studies in the history of illegitimacy and marital nonconformism in Britain, France, Germany, Sweden, North America, Jamaica and Japan* (Cambridge, 1980) 158-175, alhier 168-170.

lagere bevolking bestond uit de dagloners, de wevers en de landbouwers. Deze hadden het vaak slechter dan de gemiddelde man. Zoals te zien is, waren er relatief veel dagloners waarvan dochters ongehuwd moeder werden.

In het archief van het Burgerlijk Armbestuur Horst zijn een aantal lijsten beschikbaar waarop de bedeling staat beschreven, van 1818 en 1824. Op deze lijsten zijn in totaal 5 vaders van ongehuwde moeders te vinden. Op die van 1818 staan Balthazar Schellen (vader van Helena Schellen). Zijn vrouw was weg, ze is echter niet dood want ze overlijdt pas in 1841. Hij woonde nog in het huis met zijn vijf kinderen en kreeg een brood per week om van te leven. Dit was in vergelijking met anderen op de lijst heel weinig. Dan was er nog Hendrik Geertjens (vader van Petronella Geertjens) die door ‘last van kinderen en zijne oude vader’ niet rond kon komen. Ook hij kreeg een brood per week om zijn gezin te onderhouden. Ook bij zijn vrouw is het onbekend waar zij was, zij overleed pas in 1830. Als laatste op deze lijst staat Joachim Kleuskens en zijn vrouw (vader van Aldegonda Kleuskens). Ook zij hadden ‘last van kinderen’ en kregen toestemming om te bedelen. Op de lijst van 1824 zijn nog twee vaders te vinden: Willem Verkooijen (vader van Francina en Petronella Verkooijen) had geen werk en kreeg een brood in de week. Als laatste nog Mathijs Driessen (vader van Johanna Driessen), hij was niet meer in staat om te werken. Deze lijsten zijn dus verre van compleet maar ook aan de woonplaats is te zien of ze arm waren of niet. Er waren een aantal huizen van het Armbestuur waar armeren en bedelaars opgevangen werden. Twee voorbeelden zijn Boomshof in Melderslo en het Manhuis in Berkel. Tijdens de opgroeiperiode van de moeders is er niet bekend dat zij in een van deze huizen woonden, van latere periodes wel maar daar wordt later in dit werk aandacht aan besteed.²⁹

Beroepen meisjes

De beroepen van de ongehuwde moeders zijn ook belangrijk om de sociale en economische positie in de samenleving te bepalen. Helaas zijn cijfers hiervan incompleet aangezien van vele vrouwen het beroep niet bekend was. In geboorteakten werd vaak uit gemak ‘zonder beroep’ genoteerd ook al werkten de moeders wel degelijk. Toch is er op basis van de informatie uit de geboorteakten van de buitenechtelijke kinderen geprobeerd een analyse te maken. De meeste ongehuwde moeders in Nederland waren dienstboden of meisjes werkzaam in de stedelijke ateliers. Als ze zwanger raakten, gaven ze vaak als reden aan voor hun zwangerschap dat ze

---

²⁹ Informatie afkomstig uit het archief van de gemeente Horst aan de Maas: inventaris van het archief van burgerlijk armbestuur. Alhier de armlijsten van 1818 en 1824.

verkracht of verleid waren door hun patrons. In Horst waren van de 43 ongehuwde moeders in deze periode 22 dienstbode, dat is 51 procent.³⁰ Of de kinderen ook verwekt waren door de patrons is onduidelijk, die informatie staat nergens opgeschreven. Maar het is wel opvallend dat er onder de ongehuwde moeders meer dan de helft uit huis woonden op het moment dat ze zwanger werden. De oorzaak kan zijn dat ze uit het zicht waren van hun ouders en dat ze meer vrijheid genoten, ook op seksueel vlak. Andere beroepen die in Horst onder de ongehuwde moeders een aantal keren voorkwamen waren naaister (zes keer) en dagloonster (drie keer).

Familiaire relaties

Ook de relaties tussen verschillende buitenechtelijke moeders is een aanwijzing voor die subcultuur volgens Laslett. In sommige gevallen was de moeder zelf ook een buitenechtelijk kind zoals Aldegonda Gerarts. Aldegonda Kleuskens was een moeder die zelf binnen een huwelijk geboren was, maar ze had wel een halfzusje dat buitenechtelijk was. Een andere moeder, Theodora Rooskens was zelf een buitenechtelijk kind en ze trouwde later ook met een buitenechtelijk kind. Johanna Engelen was zelf binnen een huwelijk geboren en huwde met een buitenechtelijk geboren man. Zulke situaties zouden kunnen wijzen op een aparte subgroep die elkaar opzocht. Ook kwamen er nog andere relaties tussen de ongehuwde moeders naar boven uit de bevolkingsregisters en de geboorteakten: Aldegonda van den Berg en Elisabeth van den Berg zijn zussen en beiden hebben meerdere buitenechtelijke kinderen. Aldegonda kreeg een tweeling, Elisabeth krijgt drie buitenechtelijke kinderen. Ook Petronella Verkooijen en Francina Verkooijen waren zussen. Francina Verkooijen kreeg twee buitenechtelijke kinderen. Dat twee zussen uit hetzelfde gezin een kind kregen voordat ze huwden, wijst erop dat er in de opvoeding misschien niet zoveel aandacht werd besteed aan het onderwerp ‘seksualiteit voor het huwelijk’, er was waarschijnlijk geen verbod door de ouders opgelegd, vooral niet omdat in beide gezinnen ook een *repeater* voorkwam.

De bevalling en de kinderen

Na het aanvangen van de zwangerschap kwamen de eerste reacties. Helaas zijn die reacties niet meer te achterhalen maar uit statistische informatie is wel te halen hoe de familie omging met deze reacties. Hoe belangrijk was hun status in de gemeente en mochten de dochters bij hen

---

³⁰ Dirk Damsma, ‘De dubbele revolutie en het gezin’, in: Ton Zwaan (red.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa* (Heerlen, 2000), 165-192 alhier 181.

blijven wonen of moesten ze weg. Helaas staan de locaties waar ze bevielen niet beschreven in de geboorteakten maar door te kijken naar de aangever van het kind en ook naar de situatie waarin de kinderen uiteindelijk terechtkwamen, kan er een beeld geschetst worden van hoe de ouders van de ongehuwde moeder omgingen met de situatie van hun buitenechtelijke kleinkind.

Allereerst is er gekeken naar wie het kind aangaf. In grafiek 4 staat door wie dat werd gedaan bij de buitenechtelijke kinderen (op basis van aantal geborenen, niet het aantal ongehuwde moeders in verband met de *repeaters*). In normale, wettige gevallen geeft de vader van het kind het kind aan bij de gemeente. Bij de onechte

Grafiek 4 Door wie werden de buitenechtelijke kinderen aangegeven?

kinderen is dit maar bij vier gevallen zo. Daarna is het gebruikelijk dat kinderen aangegeven worden door de vader van de moeder. Dit is in 17 gevallen zo. De ouders stonden hun dochter dus bij in het begin van haar moederschap. Hier was de acceptatie dus groot genoeg dat dit mogelijk was en schaamden ze zich minder ten opzichte van de buitenwereld. Als het meisje ergens in dienst was, dan kwam ze naar haar ouders om daar te bevallen. Een bijzonder geval is Sibille Breijers die dienstmeid was in Hulst (Duitsland) en voor haar bevalling naar haar ouders kwam. Als de relatie tussen de moeder en haar ouders moeizaam was, dan werd de vroedvrouw ingeschakeld. Dit is in 23 gevallen gebeurd. De vroedvrouw in deze periode was Gertruda Cornelissen, zij staat dan ook in veel geboorteaktes genoemd. Er zijn twee uitzonderingen. Een keer is een kind aangegeven door een, vooralsnog, onbekende van de moeder. De moeder was afkomstig uit Suchtelen in Duitsland maar beviel in Horst. De andere keer werd het kind aangegeven door de broer van de moeder (wat ook onder de ‘vader’ beschouwd kan worden want de vader was op dat moment dood en de broer nam de rol van de vader in het gezin op zich).

Maar wat als het kind ouder werd, wat gebeurde er dan? Soms werd het kind opgevoed door de ouders van de moeder en ging de moeder zelf weer aan het werk als dienstmeid. Dit was het geval bij Johanna Engelen. Haar kind groeide op bij haar ouders, zij woonde daar zelf niet meer. Ook bij Johanna van Bracht groeit haar kind niet bij haar op, dat gebeurt bij de oom van Johanna. In de meeste gevallen bleef het kind bij de moeder wonen. In sommige gevallen

woonden zij in bij de ouders van de ongehuwde moeder, dat was in 17 situaties het geval (dit waren niet per definitie dezelfde vrouwen die ook thuis bevielen, er was echter wel veel overlap). Vaak was dit door de lagere sociale en economische situatie een noodzaak: hoe meer mensen in huis, hoe meer mensen konden helpen om aan middelen van bestaan te komen. De relatie tussen de ouders en de ongehuwde moeder moest echter wel dermate goed zijn dat dit ook kon, anders werd de dochter gewoon aan de deur gezet. Er zijn ook een aantal voorbeelden van vrouwen die na de bevalling uit huis gingen: dit gold voor zo'n 15 moeders. Het precieze jaartal wanneer ze uit huis gingen, is vaak moeilijk te achterhalen omdat de bevolkingsregisters iedere tien jaar opgesteld werden, maar opvallend is wel dat deze moeders daarna vaak bij een gezin inwonen wat op het eerste oog niet gerelateerd lijkt aan haar eigen familie. Het zou kunnen dat de meisjes dus uit huis gezet werden en dat ze opgevangen werden door andere families die zich over haar en het kind ontfermden. Er is maar een moeder die vrij snel na de geboorte samen met het kind gaat wonen in een huis. Zij moet het economisch gezien wel zo goed gehad hebben dat ze de mogelijkheid had om een huis te kopen of huren, ze woonden namelijk niet in een armenhuis. Het zal ook daarom geweest zijn dat dit maar voor een moeder de mogelijkheid was. Als de moeder niet huwde, bleef ze zelfs soms nog tot aan haar dood bij haar kind wonen. Zodra het kind uit huis ging, trok ze hierbij in. Een voorbeeld is Aldegonda Kleuskens die bij haar zoon en schoondochter blijft wonen tot aan haar dood.

Kindersterfte

In de 19^e eeuw was de kindersterfte in Nederland heel hoog, onder andere in Limburg en Noord-Brabant. Soms overleden er meer dan 300 kinderen van de 1000 levendgeborenen binnen een jaar. Daar waar weinig borstvoeding werd gegeven, was het sterftecijfer hoger. Dit was allemaal nog voor de demografische transitie³¹ die rond 1875 zijn intrede deed. De meeste kinderen stierven een natuurlijke dood door onvoldoende hygiëne en besmettelijke ziekten. Moeders uit de lagere sociale klasse waren niet in staat om borstvoeding te geven maar moesten aan het werk. De kinderen werden gevoed met ongezonde pap.³² De kindersterfte onder buitenechtelijke kinderen was over het algemeen hoger dan dat onder wettige kinderen. Dit kwam omdat de ongehuwde moeders vaak uit de lagere klassen kwamen of door kindermoord als de moeders niet in staat waren om alleen voor het kind te zorgen. Vooral na de eerste maand

---

³¹ De demografische transitie is een periode waarin zowel het geboortecijfer als het sterftecijfer daalt. Dit was ook van toepassing op de kinderen jonger dan een jaar. Voor kinderen kon er meer aandacht komen doordat ouders zelf het kindertal konden beperken. Hierdoor hadden ze meer geld om goed voor hun kinderen te zorgen en ze een hygiënischer bestaan en beter voedsel te bieden.

³² Pieter Treffers, 'Zuigelingensterfte en geboorten in de 19^e en begin 20ste eeuw' *Nederlands tijdschrift voor Geneeskunde* 27 (2008) 88-94 alhier 88-90.

waren de sterftcijfers hoog in andere gebieden van Nederland.³³ Van alle buitenechtelijke kinderen in Horst zijn er zeven die binnen het eerste jaar overlijden. Dat is 13% van alle kinderen. Als er onder alle levendgeborenen zo'n 30% overleed, dan is die 13% een stuk lager en is er dus geen opvallende verhoging onder deze groep in Horst. Ook stierven deze kinderen niet binnen de eerste maand van hun leven wat in andere gebieden van Nederland vaak wel het geval was bij onwettige kinderen die stierven.³⁴ In totaal stierven er 14 kinderen voordat ze de volwassen leeftijd bereikten.

Huwelijk

Naast de eerdergenoemde aspecten zegt het huwelijk van de vrouwen misschien wel het meest over hoe men tegen de ongehuwde moeders aankeek en wat hun positie in de samenleving nog was na de geboorte van hun onwettige kind. Ouders hadden bij het huwelijk nog altijd enige invloed. Al draaide het huwelijk vanaf de 19^e eeuw steeds meer om romantiek en liefde, toch probeerden de ouders invloed uit te oefenen door hun kinderen een bepaalde richting op te sturen. Daarnaast werd de huwelijkspartner bepaald door de religie, in dit geval de Rooms-Katholieke religie, de sociale groep waartoe ze behoorden en de fysieke afstand. Vooral de Rooms-katholieke achtergrond was nog vaak heel bepalend voor de partnerkeuze: zij waren behoudender en vonden vaak de sociale klasse en achtergrond van groter belang dan romantiek. Een goede partner zorgde ervoor dat je volgens Gods gebod kon leven. Dit waren echter de katholieke richtlijnen, in de praktijk was het helemaal niet zo streng.³⁵

Maar hoe werd er omgegaan met de ongehuwde moeders die toch wilden trouwen? Welke partners vonden ze en hoe lang duurde het voordat ze in het huwelijksbootje stapten? Van de 43 ongehuwde moeders in de gemeente Horst, zijn er 27 uiteindelijk nog getrouwd. Op het platteland werd trouwen op een jonge leeftijd afgekeurd. Dit omdat de kinderen na het huwelijk het huis uit gaan en dus niet meer ingezet kunnen worden in het bedrijf. In 1830 was

---

³³ Jan Kok, Ellen Kruse en Frans van Poppel, "'Uitbested of doodgehongerd". De sterfte onder buitenechtelijk geboren kinderen in Den Haag in de negentiende eeuw' *Jaarboek Die Haghe* 106 (1995), 82-107 alhier 97-105.

³⁴ Jan Kok, Ellen Kruse en Frans van Poppel, "'Uitbested of doodgehongerd". De sterfte onder buitenechtelijk geboren kinderen in Den Haag in de negentiende eeuw' *Jaarboek Die Haghe* 106 (1995), 82-107 alhier 97-105.

³⁵ Marja van Tilburg, 'De partnerkeuze in de vorming van jongvolwassenen' in: Jan Kok en Marco van Leeuwen (red.) *Genegenheid en gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk* (Amsterdam, 2005) 231-252 alhier 234-237 en 242-244. Aanvullende informatie: Eric de Ruijter, 'Trouwen in de 19^e eeuw. De wisselwerking van familiegeschiedenis en regionale geschiedenis' *Historische Kring Bussum* 21 (2005) 27-31 alhier 30.

maar een kwart van alle vrouwen tussen de 20 en 30 jaar getrouwd. De gemiddelde leeftijd in heel West-Europa lag op ongeveer 28-30 jaar. In steden lag de huwelijksleeftijd lager en waren er meer huwelijken dan op het platteland.³⁶ Bij de ongehuwde moeders uit Horst lag de gemiddelde huwelijksleeftijd op 30,6 jaar. In vergelijking met de gemiddelde leeftijd in west Europa dus niet extreem hoog, maar wel aan de hogere kant. Er zijn een aantal extreme uitzonderingen zoals Francina Verkooijen en Hendrika Seroo die beiden op hun 49ste nog in het huwelijksbootje traden.

Maar wanneer trouwden ze dan? Uit andere onderzoeken is gebleken dat vrouwen vaak bezig waren een man aan hun te binden en dat deden ze door zwanger te raken van hem. Daarna kon de man twee dingen doen: hij kon ervoor kiezen om de vrouw te verlaten maar ook om de vrouw later te trouwen en als vader voor het kind te zijn. Vrijen voor het huwelijk was zeker niet ongebruikelijk. Vaak was deze reden om te huwen te zien bij de vrouwen die in lagere economische milieus opgroeiden.³⁷ Van alle ongehuwde moeders in Horst trouwden er 7 binnen het eerste jaar na de geboorte van het onwettige kind. Dit zou kunnen betekenen dat ze trouwden met de vader van het kind, maar dat hoeft natuurlijk niet zo te zijn. Wat dit ook zegt, is dat ze qua positie in de samenleving dus wel gewoon kon huwen. Om helemaal wat over deze huwelijken te kunnen zeggen, zouden we kunnen kijken naar de getuigen. Zijn dit familieleden? Dan zijn ze niet verstoten door de familie maar trouwen ze gewoon met toestemming van hun naasten. Hier zou verder naar gekeken kunnen worden. Er zijn 8 moeders die na 10 jaar pas trouwen, 3 zelfs pas na 15 jaar. Hoogstwaarschijnlijk trouwen zij dus niet met de vader van het kind.

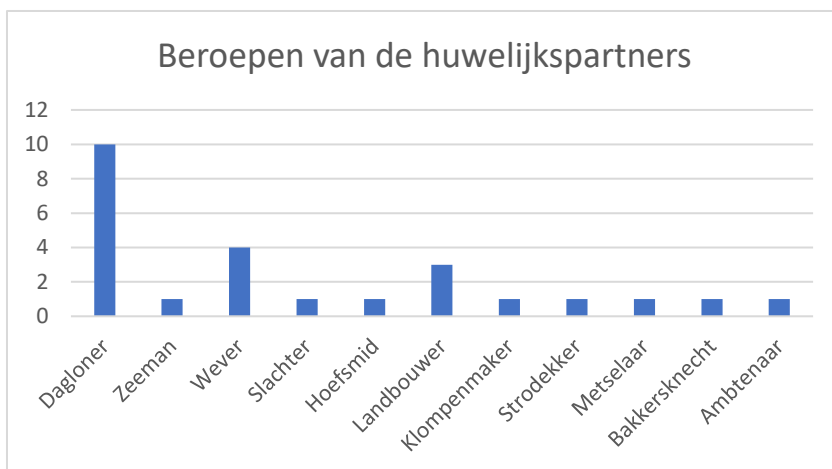
---

³⁶ J.F.R. Philips, 'De landbouw in een statische maatschappij, 1815-1875' in: J.F.R. Philips, J.C.G.M. Jansen, Th.J.A.H. Claessens, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg, 1750-1914* (Assen, 1965) 110-207, alhier: 140-144. Gemiddelde huwelijksleeftijd uit: Ali de Regt, 'Arbeiders, burgers en boeren: gezinsleven in de negentiende eeuw', in: Ton Zwaan (red.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa* (Heerlen, 2000), 193-218 alhier: 195-205.

³⁷ Jos van Ussel, *Geschiedenis van het seksuele probleem* (Amsterdam, 1982) 312-313.

De mannen

De positie van ongehuwde moeders in de samenleving wordt ook weergegeven in de partner die ze uiteindelijk treffen. Zoals eerder benoemd trouwen er 27 van de 43 vrouwen en tien daarvan trouwden met een dagloner. In hoofdstuk 1 is al benoemd dat dit een van de minstverdienende beroepen was. Vier van de vrouwen trouwt met een wever. Ook die stonden onderaan de economische ladder. Een groot aantal vrouwen trouwt echter met een man die een uitzonderlijk beroep hadden: zeeman, slachter, hoefsmid of strodekker bijvoorbeeld. Dit waren juist beroepen die wat meer geld in het laatje brachten en waarbij de man dus iets hoger in

Grafiek 5 De beroepen van de huwelijkspartners waar de moeders uiteindelijk mee huwden.

aanzien stond. Er is een uitzondering van moeders die het wel heel goed getroffen had: Maria Katharina van den Bekerom trouwde met een gepensioneerd ambtenaar van middelbare rang. Het was dus niet per definitie zo dat de ongehuwde moeders in Horst trouwden

met een man uit een lagere sociale rang. Net zo vaak trouwden ze namelijk met een man uit een hogere rang met een beter beroep. Negen van de vrouwen trouwt met een weduwnaar. Het trouwen met een weduwnaar werd in die tijd geaccepteerd. Een weduwnaar zocht na de dood van zijn vrouw iemand die in het huishouden en met de opvoeding van zijn kinderen kon helpen. Een ongehuwde moeder lag over het algemeen minder goed in de markt en daarom was zij voor een weduwnaar een goede partij. Aangezien er in Horst dus meer dan 1/3 van de huwelijken van een ongehuwde moeder gesloten werd met een weduwnaar, lijkt dat hier dus ook het geval.³⁸

De moeders die niet huwden

Er waren ook moeders die nooit de liefde vonden en de rest van hun leven alleen bleven. Sommigen woonden in bij hun ouders en later bij hun kinderen. Zoals eerdergenoemd was het

³⁸ Pieter Stokvis, 'Vrijen en trouwen in burgerlijk Nederland van de Franse Tijd tot het Interbellum' in: Jan Kok en Marco van Leeuwen (red.), *Genegenheid en gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk* (Amsterdam, 2005) 29-50 alhier 43-46.

voor de moeders vaak door economische redenen onmogelijk om een huis voor zichzelf te kopen. Sommigen woonden in bij andere families tot aan hun dood. Een voorbeeld hiervan is Leonora Opschroef die na de dood van haar vader en moeder genoodzaakt was om bij de familie Schoeber te gaan wonen in dezelfde wijk. Andere moeders woonden in de armenhuizen. Zij hadden blijkbaar op bepaalde momenten geen mogelijkheden om bij kennissen te gaan wonen en waren genoodzaakt om aan te kloppen bij het Burgerlijk Armbestuur. Het is echter wel zo dat deze vrouwen hier niet stierven. Ze kwamen hier wel weer uit en woonden dan in bij een andere familie. Andere vrouwen vertrokken naar andere gebieden in Nederland. Een paar vrouwen vertrekken vrij snel na de geboorte van hun kind naar een andere stad. De meeste van deze vrouwen had in Horst ook geen familie of woonden hier normaal gesproken ook niet (alleen ten tijde van de zwangerschap en bevalling). Waarschijnlijk omdat ze hier in alle anonimiteit rustig konden bevallen omdat hun ouders er geen weet van mochten hebben, maar dat is speculeren. We zullen het nooit echt weten. Een paar voorbeelden van vrouwen die maar kort in Horst verbleven waren Maria Titselaer (zij had al een buitenechtelijk kind gekregen in Venlo voordat ze in Horst een kindje kreeg), Johanna Orisius en Elisabeth Martens. De laatste twee trokken meteen weg uit Horst en kregen nog een aantal buitenechtelijke kinderen op andere plekken in Nederland. Dit was niet ongebruikelijk.

Conclusie

In dit onderzoek is een schets gemaakt van het leven van de ongehuwde moeders in Horst tussen 1840 en 1860 op basis van statistische informatie. Op basis van bronnen als geboorte-huwelijks- en sterfteaktes, het bevolkingsregister en armenlijsten is een analyse gemaakt van de ongehuwde moeders in deze periode. Uit al deze informatie zijn een aantal conclusies te trekken. Als eerste kan gezegd worden dat de ongehuwde moeders meestal uit een lagere sociaaleconomische klasse afkomstig waren. Ondanks dat de meeste mannen in Horst werkzaam waren als landbouwer, waren de meeste vaders van de ongehuwde moeder een dagloner, iemand met een erg laag loon. Daarnaast komen een aantal gezinnen voor in de armenlijsten van Horst. Ook de beroepen van de meisjes zelf brachten niet heel veel op. Zij waren meestal dienstmeid en woonden in bij een andere familie, zo hoefde haar eigen familie haar niet te onderhouden. Daarnaast bleek ook dat ze voornamelijk opgroeiden in de armere buurten van Horst (Berkel en Melderslo), al waren de verschillen niet ontzettend groot met andere buurten. Ondanks die slechte omstandigheden onder de meeste moeders, was het niet zo

dat er extreem veel kinderen overleden in het eerste jaar. Dat aantal lag zelfs lager dan in de rest van Nederland. Zou hieruit geconcludeerd kunnen worden dat er sprake was van een bastardy prone sub-society? Dat is moeilijk te zeggen. Ondanks de verschillende familiale relaties tussen de moeders en alle bovengenoemde overeenkomsten, is de onderzoeksgroep dermate klein dat een dergelijke conclusie nog niet hieraan verbonden kan worden. Dit onderzoek zou wel verder gebruikt kunnen worden in onderzoek naar het bestaan van dergelijke samenlevingen, maar daarvoor zouden andere, vergelijkbare gemeentes onderzocht moeten worden. Mochten die onderzoeksresultaten overeenkomen, dan zou er meer gezegd kunnen worden over een eventuele bastardy prone sub-society.

Een andere conclusie die uit dit onderzoek gehaald kan worden is dat lang niet alle ouders accepteerden dat er een buitenechtelijk kleinkind op komst was. Bijna de helft van de moeders was nog welkom was bij de familie en voor deze families stond hun status in de gemeente niet erg onder druk door de ongehuwde zwangerschap. Deze geboortes werden gewoon aangegeven door de vader van de ongehuwde moeder en daarnaast mochten vele moeders in het begin van hun moederschap bij hun ouders blijven wonen. Toch zijn er moeders waar dat anders lag. Bij 23 moeders was de relatie met haar ouders dermate slecht dat de vroedvrouw de geboorte aan moest geven. In deze situaties was men dus blijkbaar wel bang voor de reacties van de omgeving. Ook aan de aantal verhuizingen na de bevalling is te zien dat meiden naar andere gezinnen verhuisden en dus waarschijnlijk op straat gezet werden. Toch waren er ook meiden die naar Horst vertrokken om daar in alle anonimiteit te kunnen bevallen. Na de bevalling vertrokken ze weer uit Horst. Het was dus wel een dermate veilige omgeving om een kind geboren te laten worden.

Toch werd er van buitenaf niet heel slecht tegen de moeders aangekeken. Zo'n 27 van hen trouwde nog wel tijdens hun leven, de ene wat sneller dan de ander. De huwelijksleeftijd lag niet veel hoger dan de gemiddelde huwelijksleeftijd onder de andere vrouwen in de regio. Sommigen troffen een hele goede partijen terwijl anderen wel aangewezen waren op de mannen in de lagere sociale klasse zoals dagloners. Daarnaast trouwden er een aantal met een weduwnaar, wat niet heel uitzonderlijk was voor ongehuwde moeders in andere delen van West-Europa. Andere moeders huwden niet en waren door slechte economische omstandigheden aangewezen op armenzorg of inwoning bij andere families.

Al met al hadden de ongehuwde moeders in Horst het niet uitzonderlijk slecht. Vaak kwamen ze al uit de lagere sociale klasse en daar bleven ze ook in. Er waren er geen die

terugvielen uit een hogere, meer welvarende klasse. Daarnaast huwde meer dan de helft en de anderen vonden toch een plek om te wonen, misschien in een andere familie.

Mochten er meerdere regio's onderzocht worden, dan kunnen daar grotere conclusies aan verbonden worden. Dit kan dan wat zeggen over de positie van de ongehuwde moeder in een groter perspectief. Uiteindelijk kan het ook wat betekenen voor onderzoek met een feministische achtergrond: hoe werd er omgegaan met dergelijke vrouwen terwijl er voor mannen een hele andere opvatting was met betrekking tot voorhuwelijkse seksualiteit. Voor anderen die onderzoek willen doen naar ongehuwde moeders in dergelijke gemeenten, kan dit werk een voorbeeld zijn. De ontzettende hoeveelheid informatie die uit een paar bronnen gehaald kan worden en de conclusies die daaraan verbonden zijn, kan een handleiding zijn voor andere onderzoekers. Ondanks het gebrek aan egodocumenten en informatie uit de katholieke kerk, is er toch heel wat te vertellen over de situatie van de ongehuwde moeders in Horst tussen 1840 en 1860.

Bibliografie

Claassens, C.A.H., W.J. Moorman en P.A. Nellen, *Melderslo destijds. De geschiedenis van Melderslo tot 1971* (Melderslo, 1994).

Damsma, Dirk, 'De dubbele revolutie en het gezin', in: Ton Zwaan (red.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa* (Heerlen, 2000), ????

Derix, Loe, *Oud Horst in het nieuws 1: 1843-1900* (Venray, 1990).

Griffin, Emma, 'Seks, illegitimacy and social chance in industrializing Britain', *Social History* 38 (2013), 139-161.

Hofstee, Evert Willem, *Korte demografische geschiedenis van Nederland van 1800 tot heden* (Bussum, 1981).

Kok, Jan, *Langs verboden wegen. De achtergrond van buitenechtelijke geboorten in Noord-Holland 1812-1914* (Hilversum, 1991).

Kok, Jan, Ellen Kruse en Frans van Poppel, "'Uitbested of doodgehongerd". De sterfte onder buitenechtelijke kinderen in Den Haag in de negentiende eeuw', *Jaarboek Die Haghe* 106 (1995), 82-107.

Kok, Jan en Jilles Koster, "'In onegt geteeld". Ontwikkeling en regionale verscheidenheid van onwettige geboorten op het platteland en in de kleine steden van Noord-Holland, 1812-1850', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 13 (1987) 272-308.

Langhe, Sofie de, maja Mechani en Isabelle Devos, 'Regionale verschillen in eht leven van ongehuwde moeders op het platteland in de zuidelijke Nederlanden, 1730-1846', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 8 (2011), 2-28.

Laslett, Peter, 'The bastardy prone sub-society', in: Peter Laslett, Karla Oosterveen en Richard Smith (red.), *Bastardy and its comparative history: studies in the history of illegitimacy and marital nonconformism in Britain, France, Germany, Sweden, North America, Jamaica and Japan* (Cambridge, 1980), 217-248.

Levine, David en Keith Wrightson, 'The social context of illegitimacy in early modern England', in: Peter Laslett, Karla Oosterveen en Richard Smith (red.), *Bastardy and its comparative history: studies in the history of illegitimacy and marital nonconformism in Britain, France, Germany, Sweden, North America, Jamaica and Japan* (Cambridge, 1980), 158-175.

Meegeren, P.J.A., 'Horst als kerkelijk centrum: de ontstaansgeschiedenis van het dekenaat Horst', in: G.F. Verheijen, Th.J. van Rensch e.a. (red.), *Horster historiën 6: opgedolven en opgeschreven* (Horst, 2003), 97-122.

Philips, J.F.R., 'De landbouw in een statische maatschappij, 1815-1875', in: J.F.R. Philips, J.C.G.M. Jansen, Th.J.A.H. Claessens, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg, 1750-1914* (Assen, 1965), 110-207.

Regt, Ali de, 'Arbeiders, burgers en boeren: gezinsleven in de negentiende eeuw', in: Ton Zwaan (red.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa* (Heerlen, 2000), 193-218.

Ruijter, Eric de, 'Trouwen in de 19^e eeuw. De wisselwerking van familiegeschiedenis en regionale geschiedenis', *Historische kring Bussum* 21 (2005), 27-31.

Stokvis, Pieter, *Het intieme burgerleven. Huishouden, huwelijk en gezin in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam, 2005).

Stokvis, Pieter, 'Vrijen en trouwen in burgerlijk Nederland van de Franse Tijd tot het Interbellum', in: Jan Kok en Marco van Leeuwen (red.), *Genegenheid en gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk* (Amsterdam, 2005), 29-50.

Thewissen, Henk, *De Limburgse jonkheid. Jongerencultuur vanaf de late middeleeuwen in een Europese context* (Maastricht, 2004).

Tilburg, Marja van, 'De partnerkeuze in de vorming van jongvolwassenen', in: Jan Kok en Marco van Leeuwen (red.), *Genegenheid en gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk* (Amsterdam, 2005), 231-252.

Treffers, Pieter, 'Zuigelingensterfte en geboorten in de 19^e en begin 20ste eeuw', *Nederlands tijdschrift voor geneeskunde* 152 (2008), 88-94.

Ubachs, P.J.H., *Handboek voor de geschiedenis van Limburg* (Hilversum, 2000).

Ussel, Jos van, *Geschiedenis van het seksuele probleem* (Amsterdam, 1982).